

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ОБЛІКУ І АУДИТУ**

**Кафедра обліку у виробничій
сфері**

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНА
КУРСОВА РОБОТА**

на тему:

**Облік і аудит дебіторської заборгованості
та політика управління її величини**

Студентки 1 курсу групи ОПДм-11
Спеціальність 071 «Облік і оподаткування»
Булин Ольга

Керівник: к.е.н., доцент Назарова І.Я.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ оцінка: ECTS _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

_____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Тернопіль, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. Економічна сутність та управління дебіторською заборгованістю вітчизняних підприємств	5
2. Класифікація дебіторської заборгованості	9
3. Облік дебіторської заборгованості за розрахунками з покупцями та замовниками	16
4. Методика обліку розрахунків з дебіторами за іншими операціями	23
5. Методика аудиту дебіторської заборгованості.....	32
ВИСНОВКИ	40
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42

ВСТУП

Економічні реформи сьогодення України, політична нестабільність і законодавча незахищеність суб'єктів господарювання призводять до порушення розрахункових операцій. Дисбаланс таких операцій може зумовити викривлення інформації, поданої у фінансовій звітності, а отже, можливість прийняття помилкових рішень в системі управління підприємством.

Облік дебіторської заборгованості регламентується відповідними законами та нормативно-правовими актами, які не завжди узгоджуються між собою й містять ряд недоліків. З огляду на недосконалість вимог законодавчих актів, що регламентують бухгалтерський облік дебіторської заборгованості (національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку, Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування), вимог податкового законодавства (Податкового кодексу України), а також відсутність законодавчого регулювання управлінського обліку та аудиту дебіторської заборгованості актуальним є питання коректного обліку дебіторської заборгованості в системі управління підприємством з метою забезпечення своєчасності погашення дебіторської заборгованості та прискорення її оборотності.

У вирішення проблемних питань обліку дебіторської заборгованості підприємства зробили суттєвий внесок такі учені-економісти, як: М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, С.Л. Береза, О.О. Василик, С.Ф. Голов, Р. Грабова, Г.М. Давидов, В.М. Костюченко, Н.М. Малюга, В.Ф. Палій, О.А. Петрик, В.С. Рудницький, В.Я. Савченко та інші. Огляд наукової літератури дозволив зауважити, що питання, які пов'язані зі створенням систематизованої методики обліку дебіторської заборгованості, залишаються у дискусійній площині та потребують ретельного вивчення. Все це обумовило актуальність теми дослідження.

Метою написання курсової роботи є дослідження та вдосконалення на цій основі теоретичних, методичних і організаційних засад обліку й аудиту

дебіторської заборгованості.

Для забезпечення досягнення поставленої мети в роботі поставлені такі завдання:

- дослідити економічну сутність дебіторської заборгованості, порядок її визнання та оцінку;
- визначити розширене коло класифікаційних ознак такої заборгованості;
- удосконалити методику обліку дебіторської заборгованості за розрахунками з покупцями та замовниками;
- визначити проблемні ділянки обліку інших видів такої заборгованості та знайти шляхи їх вирішення;
- розглянути методику аудиту дебіторської заборгованості.

Об'єктом дослідження є процес розрахункових взаємовідносин, які зумовили виникнення дебіторської заборгованості.

Предметом дослідження є комплекс теоретичних та методичних аспектів обліку й аудиту дебіторської заборгованості та порядок розкриття інформації про неї у звітності.

1. Економічна сутність та управління дебіторською заборгованістю вітчизняних підприємств

Більшість підприємств не у змозі організувати свою діяльність так, щоб не виникало будь-яких видів заборгованостей. Так, залежно від обставин це може бути короткострокова або довгострокова, дебіторська або кредиторська заборгованість. На сьогодні є чимало питань, пов'язаних із обліком саме дебіторської заборгованості.

У багатьох розвинутих країнах частка дебіторської заборгованості становить близько 20%. Враховуючи дані Державної служби статистики частка дебіторської заборгованості в активах суб'єктів господарювання України становить близько 60% і навіть більше.

Зважаючи на це, можна констатувати, що така ситуація є негативним явищем для підприємств, оскільки:

1) уповільнюється оборотність капіталу, що супроводжує відволікання коштів із обороту й відповідно стримування інноваційного розвитку суб'єкта господарювання та може призвести до погіршення його фінансового стану;

2) тривале неповернення дебіторської заборгованості призводить до обезцінення коштів і тим самим супроводжує інфляцію;

3) не погашена у встановлений час дебіторська заборгованість має істотний вплив на фінансову стабільність суб'єкта господарювання;

4) велика частка дебіторської заборгованості в структурі активів підприємства знижує його ліквідність та підвищує ризик одержання фінансових збитків.

Незважаючи на значний вплив дебіторської заборгованості на фінансовий стан підприємств, більшість суб'єктів господарювання є неспроможними ефективно управляти такою заборгованістю, що у свою чергу, спричиняє кризу неплатежів. Саме тому сьогодні великого значення і особливої актуальності набувають питання розробки шляхів ефективного управління дебіторською

заборгованістю.

Політика управління дебіторською заборгованістю представляє собою частину загальної політики управління оборотними активами і збуту продукції (робіт, послуг) підприємства, направленої на розширення обсягу реалізації продукції і полягає в оптимізації загального розміру цієї заборгованості і забезпеченні своєчасного її інкасування [15, с. 298].

І. А. Бланк виділяє такі етапи формування політики управління дебіторською заборгованістю (рис. 1.)

Рис. 1. Формування політики управління дебіторською заборгованістю [4]

Економічне становище, що склалося в Україні, зумовлює потребу в радикальних і реальних заходах, які дадуть можливість забезпечити управління розрахунками на принципах оптимізації інтересів підприємств-партнерів.

Необхідно використовувати такий алгоритм управління дебіторською заборгованістю, який би дозволяв заздалегідь сигналізувати про напрямки змін у фінансовому стані підприємства, застерегти будь-який розмір дебіторської заборгованості від інфляції, та міг бути використаний на підприємствах різних форм власності.

Головна мета управління дебіторською заборгованістю в умовах фінансово-економічної кризи полягає в мінімізації її обсягу та строків інкасації боргу. Основні пріоритетні напрями управління дебіторською заборгованістю підприємства зображені на рис. 2.

Рис. 2. Пріоритети в управлінні дебіторською заборгованістю

Зміст та основна мета управління дебіторською заборгованістю – максимізація прибутку підприємства шляхом управління процесами формування та інкасації дебіторської заборгованості.

Таким чином, дебіторська заборгованість – це складова оборотного капіталу, яка являє собою вимоги до фізичних чи юридичних осіб щодо оплати товарів, продукції, послуг тощо. У процесі управління дебіторською заборгованістю із метою прискорення розрахунків доцільно використовувати сучасні форми її рефінансування. Під ним розуміють переведення дебіторської заборгованості в інші форми оборотних активів підприємства (грошові кошти, високоліквідні цінні папери) з метою прискорення розрахунків. До основних форм рефінансування дебіторської заборгованості можна віднести спонтанне фінансування, факторинг, облік векселів або їх продаж на фондовому ринку, форфейтинг.

Методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про дебіторську заборгованість та її розкриття у фінансовій звітності регулює Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (далі – П(С)БО) 10 «Дебіторська заборгованість».

Відповідно до П(С)БО дебіторська заборгованість – сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [24]. Під дебіторами слід розуміти юридичних та фізичних осіб, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів.

М(С)БО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» визначає наступне тлумачення терміну «дебіторська заборгованість» – це похідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку [22].

Білик М.Д. під дебіторською заборгованістю розуміє матеріальні ресурси, які не оплачені контрагентами, або готівка, що вилучена у підприємства [3, с. 26].

Попов А.З. називає дебіторську заборгованість «боргом на користь підприємства» та «частиною господарських засобів підприємства, що вибула зі складу даного підприємства і знаходяться у фактичному розпорядженні іншого підприємства і, виконують там роль капіталу».

Бутинець Ф.Ф. трактує дебіторську заборгованість як заборгованість інших

підприємств чи окремих осіб з платежів даному підприємству [6].

Кірейцев Г.Г. вважає, що дебіторська заборгованість – це вимоги щодо оплати. Боргові вимоги є еквівалентом боргу тієї особи, на яку покладається виконання обов'язку; як і борги, боргові вимоги розглядаються з точки зору терміна їх виконання [15].

На думку ж Лишиленко О.В., дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [17].

Зарубіжні науковці найчастіше трактують дебіторську заборгованість як таку, яка виникає в процесі реалізації товарів, робіт, послуг. Західні економісти під дебіторською заборгованістю розуміють заборгованість покупців чи інших контрагентів бізнесу у результаті отримання ними товарів, робіт, послуг на умовах відстрочки платежів.

Отже, провівши аналіз економічної категорії «дебіторська заборгованість», можна зробити висновок, що в економічній літературі виділено декілька розповсюджених точок зору, в основі яких під дебіторською заборгованістю розуміється зобов'язання інших суб'єктів господарювання.

Надмірний обсяг виникнення дебіторської заборгованості, порушення термінів її погашення або ж неможливість погашення взагалі є досить негативними ознаками фінансового стану підприємства. Збільшення обсягів дебіторської заборгованості свідчить про відволікання засобів не за призначенням, хоча виникнення дебіторської заборгованості у допустимих границях обумовлене особливостями діяльності та є нормальною ознакою процесу господарсько-фінансової діяльності будь-якого підприємства.

2. Класифікація дебіторської заборгованості

При управлінні дебіторською заборгованістю важливе значення має вибір правильних класифікаційних ознак. Нині безконтрольне зростання дебіторської заборгованості є досить поширеним явищем в умовах кризи неплатежів. Система управління заборгованістю, у даному випадку, має величезне значення, тому що без неї сума дебіторських заборгованостей може

перевищити допустимий рівень, що призведе до зниження потоку готівки і до появи сумнівних боргів, які, в свою чергу, значно знизять фінансовий результат.

Обґрунтована класифікація дебіторської заборгованості має досить велике значення, як з наукової точки зору, так і в практичному сенсі. З наукової точки зору класифікація формує теоретичний базис для глибокого розуміння природи дебіторської заборгованості та її функцій в життєвому циклі будь-якого суб'єкта господарювання. З практичної точки зору, обґрунтована класифікація дає можливість підприємству визначити оптимальний склад і структуру дебіторської заборгованості, причини її утворення, а також правильно організувати її облік з відповідною аналітичною деталізацією.

Дослідження класифікаційних ознак дозволяє виявити нові критерії поділу та групування заборгованості і тим самим удосконалити забезпечення прийняття рішень, надання повної інформації. Чим більше ознак класифікації виділено, тим більша ймовірність пізнання об'єкта. Однак підприємству не доцільно класифікувати дебіторську заборгованість за всіма відомими класифікаційними ознаками, оскільки це вимагатиме значних затрат часу. Необхідно вибирати ті критерії поділу, які необхідні конкретному підприємству для прийняття відповідних рішень. Тобто виявлені і сформульовані потреби управління дебіторською заборгованістю обумовлюють вибір критеріїв класифікації і поділ відповідно до них.

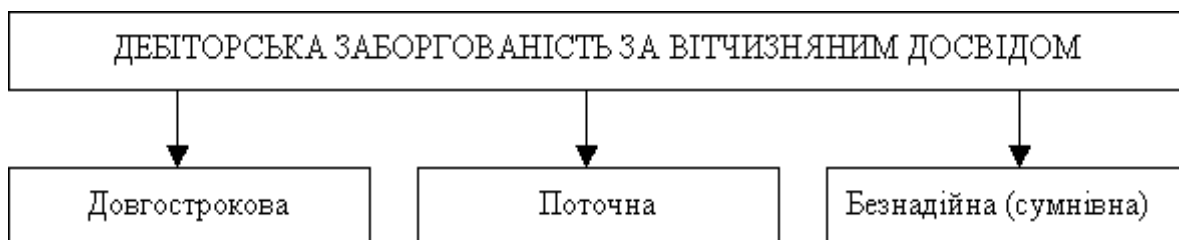
Водночас єдиного переліку класифікаційних груп та ознак, в межах яких би розкривався зміст та структура дебіторської заборгованості вітчизняних суб'єктів господарювання, не виділено. Але беззаперечним залишається той факт, що розвиток економічно обґрунтованої класифікації дебіторської заборгованості слугує одним з інструментів удосконалення теорії і практики їх обліку та аудиту.

Під класифікацією розуміють систему розподілення об'єктів (процесів, явищ) за класами, групами тощо, відповідно до визначених ознак. Хоча класифікація є дещо умовною і носить суб'єктивний характер, однак вона

допомагає спростити розуміння та відображення речей, забезпечуючи групування однорідних об'єктів за відповідними групами.

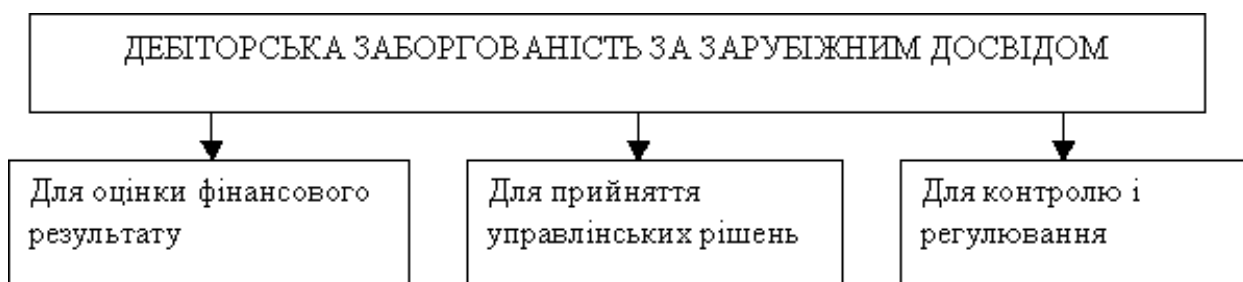
Підхід до поділу дебіторської заборгованості суттєво різниться в зарубіжній та вітчизняній практиці.

Н. Матицина узагальнюючи вітчизняну методику класифікації дебіторської заборгованості виділяє три групи зображені на рис. 3.

Рис. 3. Групування дебіторської заборгованості за вітчизняним досвідом [20, с. 39]

В зарубіжній практиці групування дебіторської заборгованості здійснюється наступним чином (рис. 4).

Рис. 4. Групування дебіторської заборгованості за зарубіжним досвідом

Н. Матицина зазначає, що поділ дебіторської заборгованості за вітчизняним досвідом орієнтується на жорстко регульовану економіку та не в повній мірі враховує вимоги ринкової економіки. Тому із розширенням міжнародних відносин і переходом на Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності під час вирішення питання щодо групування заборгованості потрібно враховувати досвід зарубіжних країн [20, с. 41].

Лігоненко Л.О., Новікова Н.М. поділяє дебіторську заборгованість залежно від строків позовної давності:

1. Непрострочену дебіторську заборгованість.
2. Прострочену дебіторську заборгованість.

Непрострочена дебіторська заборгованість – це заборгованість, терміни виконання якої на момент складання балансу не наступили. Такі борги можуть бути отримані при належному виконанні боржником своїх зобов'язань, тому така заборгованість реальна для отримання.

Прострочена дебіторська заборгованість – це заборгованість, терміни виконання якої на момент складання балансу порушені дебіторами. Вона виникає внаслідок чинників макро- і мікроекономічного характеру. В її складі можна виділити два види боргів:

- 1) борги, шанси на отримання яких, не дивлячись на їх прострочений термін, збереглись;
- 2) борги, отримати які нереально за певними причинами, -це безнадійна заборгованість [18].

Основним критерієм класифікації дебіторської заборгованості є термін погашення, за яким вона поділяється на поточну та довгострокову. Довгострокова дебіторська заборгованість – це сума дебіторської заборгованості, утворення якої не відбувається в ході нормального операційного циклу та термін погашення якої складає більше дванадцяти місяців із дати балансу. В свою чергу, поточна дебіторська заборгованість – це сума дебіторської заборгованості, яка виникає в процесі нормального операційного циклу або термін погашення якої відбудеться протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Поряд довгостроковою та поточною заборгованістю виділяють безнадійну дебіторську заборгованість.

Будь-яка заборгованість у будь-який момент може бути визнана підприємством безнадійною. Для того щоб визнати дебіторську заборгованість безнадійною, необхідно виконання однієї з умов:

1) закінчення строку позовної давності (пройшло три роки з моменту виникнення дебіторської заборгованості);

2) існує впевненість про неповернення заборгованості боржником.

Списання безнадійної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, послуги здійснюється у момент її визнання або за рахунок створеного резерву сумнівних боргів, або шляхом віднесення на витрати звітного періоду.

Слід також відмітити, що вітчизняні вчені виділяють, окрім вищенаведених, різні класифікаційні групи дебіторської заборгованості, при цьому спираючись, в основному, на міжнародний досвід.

Найбільш поширеними класифікаційними ознаками поділу дебіторської заборгованості є:

1) за видами статей балансу:

- заборгованість пов'язана з реалізацією продукції, робіт чи послуг;
- векселя отримані;
- за виданими авансами;
- інша поточна дебіторська заборгованість:

2) щодо ступені вірогідності погашення:

- підтверджена заборгованість;
- сумнівна заборгованість;
- безнадійна заборгованість;

3) за термінами погашення:

- заборгованість, за якою термін оплати ще не настав;
- заборгованість, яка не сплачена у встановлений термін;
- заборгованість, за якою минув строк позовної давності

4) за забезпеченістю гарантіями:

- забезпечена дебіторська заборгованість;
- не забезпечена дебіторська заборгованість;

5) за можливістю здійснення контролю:

- контрольована дебіторська заборгованість;
- неконтрольована дебіторська заборгованість.

б) за ліквідністю

- високоліквідна дебіторська заборгованість;
- середньоліквідна дебіторська заборгованість;
- неліквідна дебіторська заборгованість;

7) за суб'єктами боргових відносин:

- з фізичними особами;
- з бюджетними організаціями;
- з приватними підприємствами;
- з іншими дебіторами;

8) за можливістю планування:

- планована дебіторська заборгованість;
- не планована дебіторська заборгованість;

9) за термінами утворення:

- поточна дебіторська заборгованість;
- середньострокова дебіторська заборгованість;
- довгострокова дебіторська заборгованість.

Планом рахунків бухгалтерського обліку для дебіторської заборгованості призначено такі рахунки:

34 «Короткострокові векселі одержані»;

36 «Розрахунки з покупцями та замовниками»;

37 «Розрахунки з різними дебіторами»;

18 «Довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи».

За дебетом вищезазначених рахунків відображається виникнення (збільшення) довгострокової дебіторської заборгованості, а за кредитом – погашення (списання) дебіторської заборгованості

Довгострокова дебіторська заборгованість, яка відображається на рахунку 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи» має такі види: дебіторська заборгованість за майно, що передано у фінансову оренду; довгострокові векселі одержані; інша довгострокова дебіторська

заборгованість. Щодо поточної заборгованості, то виділяють такі її види: розрахунки з покупцями та замовниками; розрахунки за виданими авансами; розрахунки з підзвітними особами; розрахунки за нарахованими доходами; розрахунки за претензіями; розрахунки за відшкодуванням завданих збитків; розрахунки за позиками членам кредитних спілок; розрахунки з іншими дебіторами; розрахунки з державними цільовими фондами; розрахунки за операціями з деривативами.

Американський аудитор Маркус Кодья (Marquis Codjia), як відмічають О.В. Рура та Ю.Л. Анохина, у складі дебіторської заборгованості виділяє такі складові: заборгованість клієнтів (customer accounts receivable), векселі до отримання (notes receivable) та іншу дебіторську заборгованість (other receivables). Дебіторська заборгованість клієнтів є величиною, яку клієнт повинен віддати підприємству. Векселями до отримання можуть бути оформлені кредити, які компанія надала іншій фірмі. Інша дебіторська заборгованість може включати повернення прибуткового податку, аванси або кредити, видані топ-менеджерам [25, с. 213].

Дебіторська заборгованість у балансі зарубіжних компаній, особливо це стосується країн англо-американської системи обліку, ділиться на групи:

а) рахунки до отримання – вид дебіторської заборгованості, що виникає при реалізації товарів по «відкритому рахунку», без письмового зобов'язання покупця сплатити рахунок, тобто така заборгованість, яка існує в результаті надання короткострокового кредиту продавцем покупцеві. За нормальних умов функціонування підприємства сплата коштів за рахунком має бути отримана впродовж 30-60 днів;

б) векселі до отримання;

в) дебіторська заборгованість, не пов'язана з реалізацією товарів.

Запропонована класифікація може бути покладена в основу розробки рекомендацій щодо вдосконалення аналітичного обліку поточної дебіторської заборгованості, а також заходів, пов'язаних з управлінням розрахунками з дебіторами.

3. Облік дебіторської заборгованості за розрахунками з покупцями та замовниками

Як свідчить практика вітчизняних підприємств, на розрахунки з покупцями за реалізовану продукцію (товари, роботи, послуги) припадає більше ніж 80 % від усього обсягу дебіторської заборгованості, що робить її одним з основних об'єктів фінансового управління підприємства. З цієї причини, основна увага в процесі дослідження дебіторської заборгованості і зосереджена на обліковому відображенні розрахунків з покупцями та замовниками.

Чіткий та деталізований облік розрахунків з покупцями і замовниками є необхідним елементом управління господарською діяльністю підприємства. Управління – це перш за все можливість передбачення: ходу виконання виробничої програми, дотримання планових обсягів реалізації, забезпечення своєчасного отримання коштів від дебіторів, відхилення від плану і заданих параметрів, напрямки перспективного розвитку підприємства після прийняття відповідних управлінських рішень.

Дебіторська заборгованість за розрахунками з покупцями та замовниками виникає в результаті реалізації продукції (робіт, послуг) в цьому процесі беруть участь дві сторони – покупець (замовник) та продавець (постачальник). Розрахункові взаємовідносини між покупцями виникають у процесі господарської діяльності суб'єктів господарювання і цим відносинам, як правило, передують укладення договорів купівлі-продажу товарно-матеріальних цінностей, договорів підряду на здійснення різного роду робіт чи надання послуг і т.д. Це найбільш розповсюджена та важлива основа виникнення дебіторської заборгованості, основна форма реалізації товарно-грошових відносин в умовах ринкової економіки.

Договори – це основні документи, що передбачають права й обов'язки сторін. Вони є підставами виникнення взаємовідносин між покупцем та постачальником. Останні також можуть виникати в результаті бажання

підприємства наприклад, підтримувати свою ділову репутацію (якщо, підприємство вирішило виправити недоліки своєї продукції, виявлені після закінчення гарантійного строку). У разі невиконання суб'єктом розрахункових взаємовідносин своїх обов'язків до нього можуть бути застосовані певні штрафні санкції шляхом подання кредитором позову до суду. З метою підвищення надійності розрахункових операцій при виборі постачальника (підрядника) підприємства насамперед враховують такі умови:

- відповідність продукції стандартам якості;
- цінова конкурентоспроможність (включаючи витрати на зберігання продукції, її транспортування і страхування);
- умови платежу;
- терміни гарантійного обслуговування;
- ремонт і післяпродажне обслуговування;
- можливість закупівель безпосередньо у виробників або оптовиків;
- географічне місце розташування;
- основні види діяльності та фінансовий стан підприємства продавця;
- репутація підприємства за останні роки тощо.

Тому підприємство для забезпечення росту обсягів реалізації повинно враховувати вищенаведені умови.

Найчастіше між покупцем та продавцем укладаються договори купівлі-продажу, під якими розуміють цивільно-правові договори, за яким одна сторона (продавець) зобов'язується передати продукцію (роботи, послуги) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець зобов'язується прийняти цю продукцію (роботи, послуги) і сплатити за них певні кошти.

До окремих видів договорів купівлі-продажу відносяться: договір поставки товарів, договори купівлі-продажу, договір продажу підприємства, договір поставки товарів для державних потреб, договір контрактації сільськогосподарської продукції, договір енергопостачання, договір продажу нерухомості До зазначених видів договорів застосовуються загальні положення щодо договору купівлі-продажу, якщо інше не передбачене чинним

законодавством.

Договір, який укладається між покупцем і постачальником складається, як правило, з таких розділів:

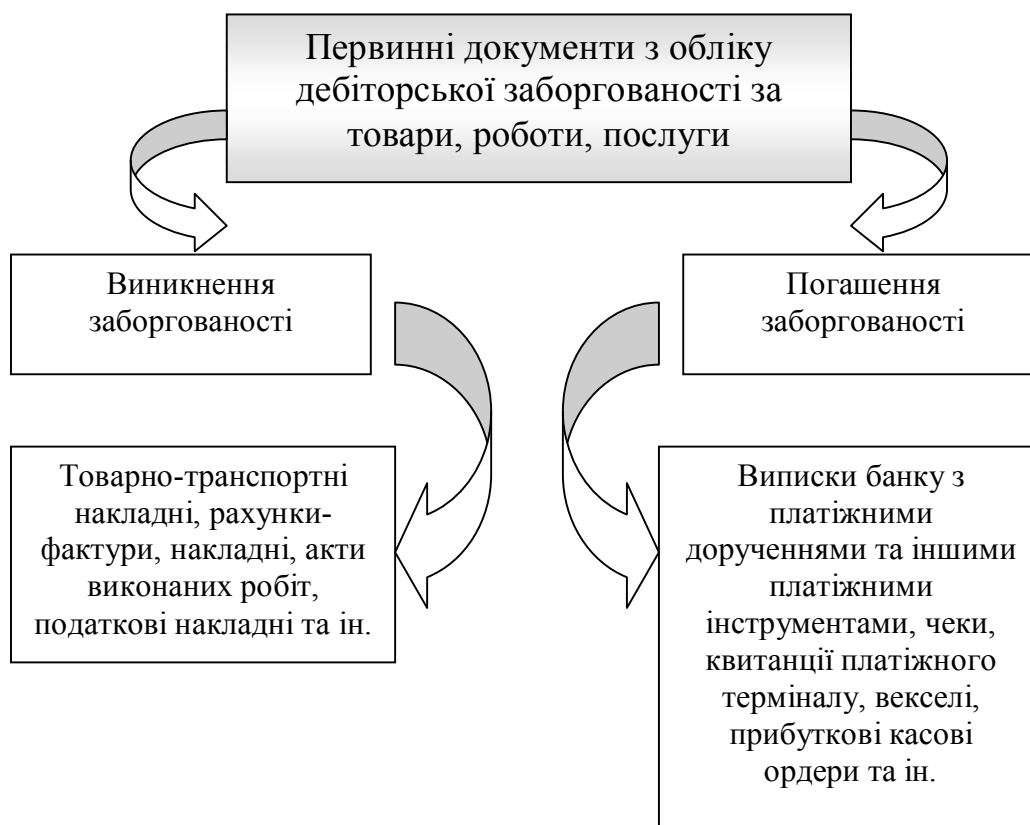
- предмет договору;
- права та обов'язки сторін;
- термін виконання договору;
- умови та порядок розрахунків;
- відповідальність сторін;
- додаткові умови;
- юридичні адреси сторін та їх реквізити.

Ознаками договору купівлі-продажу є:

- 1) направленість договору на передачу певного майна у власність;
- 2) він є завжди оплатним договором;
- 3) договір є двостороннім (сторонами є продавець і покупець);
- 4) він є реальним, оскільки передача продукції (робіт, послуг) продавцем є підставою для укладення такого договору;
- 5) змістом договору є переміщення матеріальних благ у товарній формі;
- 6) мета договору – перенесення права власності на продукцію (роботи, послуги) з продавця на покупця.

На нашу думку, у договорах необхідно обов'язково передбачати штрафні санкції за несвоєчасну сплату покупцем коштів за отримані продукцію (товари, роботи, послуги), які повинні компенсувати рівень знеціненості грошей у часі (тобто враховувати рівень інфляції). Такі умови сприятимуть, з одного боку, своєчасності оплати дебіторами вартості отриманої продукції (робіт чи послуг), а у разі несвоєчасності погашення заборгованості – компенсують підприємству-продавцю втрату можливості використання коштів, які акумульовані в дебіторській заборгованості, для цілей господарської діяльності підприємства.

Окрім договорів, первинними документами з обліку дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги можуть виступати товарно-транспортні накладні, рахунки фактури, виписки банку тощо (рис. 5).

Рис. 5. Первинні документи з обліку дебіторської заборгованості за продукцію, роботи, послуги

Якщо підприємство зареєстроване як платник податку на додану вартість, тоді разом з накладною (товарно-транспортною накладною) повинна оформлятися податкова накладна, на основі якої здійснюють облік розрахункових операцій за цим видом непрямого податку та забезпечується контроль відповідний контроль за правильність нарахування ПДВ. В податковій накладній має бути зазначена назва покупця та постачальника, їхні індивідуальні податкові номери, дата реалізації продукції (здачі робіт, послуг), назва продукції, одиниця виміру, обсяг реалізованої продукції, а також її загальну ціну з і без ПДВ.

Для своєчасного проведення розрахункових операцій оформляється рахунок-фактура та відправляється підприємству-покупцю.

Синтетичний облік розрахунків з покупцями та замовниками за реалізовану продукцію (товари), виконані роботи, послуги, крім заборгованості, яка є забезпеченою векселем, а також розрахунків з учасниками промислово-

фінансової групи ведеться на рахунку 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками». Даний рахунок має чотири субрахунки:

361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями»;

362 «Розрахунки з іноземними покупцями»;

363 «Розрахунки з учасниками ПФГ»;

364 «Розрахунки за гарантійним забезпеченням» (відображаються розрахунки за гарантійними забезпеченнями, пов'язаними зі здійсненням операцій з деривативами).

За дебетом рахунку 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» показується продажна вартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), яка включає податок на додану вартість, акцизи та інші непрямі податки чи збори (обов'язкові платежі), що підлягають перерахуванню до бюджету та позабюджетних фондів та включені у вартість реалізації. За кредитом зазначеного рахунку відображається сума платежів, які надійшли на рахунки підприємства в банківських установах, у касу, та інші види розрахунків в якості погашення дебіторської заборгованості [14].

Виділення до рахунку 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» субрахунків, які наведені в Інструкції про застосування Плану рахунків, завжди було приводом для дискусії між різними вченими-економістами.

Наприклад, К.С. Сурніна [29, с. 8] та Л.В. Черненко [33, с. 4] переконані, що до рахунку 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками» необхідно додати субрахунок 363 «Розрахунки за відстроченими платежами», на якому слід вести облік дебіторської заборгованості, за якою відстрочено для покупця продукції (робіт, послуг) виконання їхніх зобов'язань за договорами. На думку науковців, виділення такого субрахунку надасть можливість здійснювати дієвий контроль за своєчасним погашенням дебіторською заборгованістю та виокремити ту заборгованість, на яку слід нараховувати резерв сумнівних боргів.

С.Л.Берега погоджується з позицією про доцільність виділення для несвоєчасних розрахунків окремого субрахунку до рахунку 36. Проте, на її думку, таким рахунком має бути субрахунок 363 «Сумнівні борги». Це, вважає

С.Л.Берега, надасть можливість відобразити в бухгалтерському обліку суму дебіторської заборгованості, в погашенні якої є сумніви [2, с. 91]. На нашу думку, така позиція є вірною, однак вона буде носити суб'єктивний характер.

В.В. Скоробогатова [27, с. 272] пропонує до рахунка 36 виділити субрахунок 363 «Розрахунки за сумнівною заборгованістю покупців». Субрахунок слід відкривати у тому випадку, коли є наявною у суб'єкта господарювання така дебіторська заборгованість, щодо якої існує ризик несвоєчасного надходження коштів. Зазначений рахунок, на думку В.В. Скоробогатової, необхідно застосовувати лише до монетарної дебіторської заборгованості покупців та відкривати у випадку, коли виникне прострочена дебіторська заборгованість. Перелік субрахунків до рахунка 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», які пропонує виділяти зазначений науковець, наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Перелік субрахунків до рахунка 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», які пропонує виділяти В.В. Скоробогатова [27, с. 272]

Рахунок	Субрахунки	Назва	Аналітика
36 «Розрахунки з покупцями та замовниками»	361	«Монетарна дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги»	1 – розрахунки з резидентами країни 2 – розрахунки з нерезидентами країни
	362	«Немонетарна дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги»	
	363	«Розрахунки за сумнівною заборгованістю покупців»	

На нашу думку, субрахунки до рахунка 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» необхідно розширити та виокремити такі з них: 361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями»; 362 «Розрахунки з іноземними покупцями»; 363 «Розрахунки з учасниками ПФГ»; 364 «Розрахунки за гарантійним забезпеченням»; 365 «Розрахунки за відстроченими платежами», 366 «Розрахунки за сумнівною заборгованістю покупців». На нововведеному

субрахунку 365 «Розрахунки за відстроченими платежами» необхідно вести облік дебіторської заборгованості, за якою відстрочена сплата заборгованості для покупця. На субрахунку 366 «Розрахунки за сумнівною заборгованістю покупців» доцільно вести облік сум дебіторської заборгованості, щодо якої існує значний ризик несплати. До субрахунків 365 «Розрахунки за відстроченими платежами» та 366 «Розрахунки за сумнівною заборгованістю» необхідно відкривати аналітичні рахунки для відображення розрахунків з вітчизняними та іноземними покупцями.

Аналітичний облік розрахунків з покупцями та замовниками ведеться в розрізі кожного покупця та замовника та за кожним пред'явленим до сплати документом. На субрахунку 362 «Розрахунки з іноземними покупцями» аналітичний облік обов'язково ведеться в гривнях та валюті, обумовленій у договорі.

В обліку виникнення та огашення дебіторської заборгованості за товари оформляється наступним чином (табл. 2.)

Таблиця 2.

Кореспонденція рахунків з обліку дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги

№ пп	Зміст господарської операції	Кореспондуючі рахунки	
		Дебет	Кредит
1	2	3	4
1	Реалізована продукція покупцям	36	70
2	Відображено отримання іншого операційного доходу при: - реалізації інших оборотних активів; - від операційної оренди активів - від операційної курсової різниці, отриманої при перерахунку дебіторської заборгованості іноземних покупців	36	71.2 71.3 71.4
3	Отримання грошових коштів від покупців	30, 31	36
5	Отримання векселя в рахунок погашення заборгованості: - довгострокової; - короткострокової	18.2 34	36
6	Списання дебіторської заборгованості за рахунок резерву сумнівних боргів	38	36

Слід також відмітити, що згідно з концепцією управління величиною дебіторської заборгованості її необхідно поділяти на монетарну і немонетарну. Важлива роль такого поділу полягає в тому, що використання різних методів оцінки активів дозволяє впливати на вартість суб'єкта господарювання на ринку. Наприклад, якщо власники хочуть продати підприємство, а покупці його придбавають через наявність доступу до природних ресурсів, наявність певної унікальної технології або з метою розширення його подальшої господарської діяльності, то таких покупців насамперед буде цікавити наявність немонетарних активів (в тому числі і точки зору дебіторської заборгованості). Якщо ж покупців підприємства буде цікавити наявність монетарних активів, які реально швидко конвертувати в грошові, та їх цікавитиме, перш за все, наявність монетарних активів (в тому числі і точки зору дебіторської заборгованості). Тобто інформація про монетарні та немонетарні активи відіграє важливу роль для управління грошово-ресурсним потенціалом суб'єкта господарювання [28, с. 134].

4. Методика обліку розрахунків з дебіторами за іншими операціями

Для обліку дебіторської заборгованості, окрім рахунка 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» призначено рахунки 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи», 37 «Розрахунки з різними дебіторами», 38 «Резерв сумнівних боргів». Якщо заборгованість забезпечена векселем, то використовується рахунок 34 «Короткострокові векселі одержані».

Довгострокова дебіторська заборгованість утворюється в результаті передачі майна підприємства у фінансову оренду, забезпечення дебіторської заборгованості, що не виникає в процесі нормального операційного циклу підприємства і планується до погашення на протязі дванадцяти місяців з дати балансу довгостроковими векселями, а також іншої довгострокової

дебіторської заборгованості інших контрагентів.

Рахунок бухгалтерського обліку 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи» призначається для обліку дебіторської заборгованості, яка не виникає в ході нормального операційного циклу підприємства, а також планується до погашення після дванадцяти місяців, починаючи з дати балансу. Оскільки на даному рахунку обліковуються також інші необоротні активи, які не відображені на інших рахунках класу 1 «Необоротні активи» Плану рахунків бухгалтерського обліку, то серед чотирьох субрахунків такого рахунку для обліку довгострокової дебіторської заборгованості призначено лише три:

181 «Заборгованість за майно, що передано у фінансову оренду»;

182 «Довгострокові векселі одержані»;

183 «Інша дебіторська заборгованість».

Відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків на субрахунку 181 «Заборгованість за майно, що передано у фінансову оренду» показуються чисті інвестиції підприємства-орендодавця у фінансову оренду. Такі операції регулюються П(С)БО 14 «Оренда».

Субрахунок 182 «Довгострокові векселі одержані» призначено для обліковування векселів, які одержані на забезпечення довгострокової дебіторської заборгованості. На субрахунку 183 «Інша дебіторська заборгованість» здійснюється облік довгострокової дебіторської заборгованості, яка не відображена на субрахунках 181 та 182 до рахунка 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи». Суди, наприклад можна віднести дебіторську заборгованість за розрахунками з працівниками підприємства за виданими довгостроковими позиками.

Видача позик здійснюється як готівкою, так і за безготівковим розрахунком, відповідно до заяви працівника. Позика може видаватись на будь-який термін, але вона повинна бути безпроцентною та поворотною. Повернення позики може визначатись числом місяців або календарним періодом. Якщо термін повернення не встановлюється або визначається моментом вимоги, то в

цьому випадку працівник повинен повернути гроші в 7-денний термін з дня пред'явлення вимоги.

Аналітичний облік довгострокової дебіторської заборгованості ведеться за кожним дебітором, за видами заборгованості, термінами її виникнення й погашення. Регістром аналітичного обліку розрахунків з дебіторами є реєстр дебіторів, а синтетичного – журнал-ордер 3. Сальдо по цьому рахунку відображається у розділі II активу балансу.

Первинними документами, які дають підстави вести бухгалтерські записи за рахунком 181 «Заборгованість за майно, що передано у фінансову оренду» є: договір про фінансову оренду; акт приймання-передачі об'єкта фінансової оренди; розрахунок бухгалтерії розміру амортизації (при передачі основних засобів у фінансову оренду); бухгалтерська довідка (переведення довгострокової дебіторської заборгованості у поточну; сплачені авансом орендні платежі); розрахунок орендної плати тощо.

Облік дебіторської заборгованості, яка виникає в ході операційного циклу, ведеться на рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами». Відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків на зазначеному рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами» ведеться облік розрахунків за поточною дебіторською заборгованістю з різними дебіторами за виданими авансами, за претензіями, за нарахованими доходами, за відшкодуванням завданих збитків, за позиками членів кредитних спілок тощо [14]. Зазначений рахунок має дев'ять субрахунків, характеристику яким дано у табл. 3.

За дебетом субрахунків до рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами» відображається виникнення дебіторської заборгованості, а за кредитом – відповідно її погашення або списання.

Як уже зазначалось, для обліку розрахунків з підзвітними особами призначається субрахунок 372 «Розрахунки з підзвітними особами» ведеться облік. Сальдо субрахунку може бути і дебетовим, кредитовим.

Характеристика субрахунків до рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами»

Шифр субрахунка	Назва субрахунка	Характеристика
1	2	3
371	Розрахунки за виданими авансами	ведеться облік авансів, наданих іншим підприємствам
372	Розрахунки з підзвітними особами	ведеться облік розрахунків з підзвітними особами. Сальдо субрахунку може бути як дебетовим, так і кредитовим. Такі показники відображаються розгорнуто: дебетове сальдо - в складі оборотних активів, кредитове сальдо - в складі зобов'язань балансу підприємства
373	Розрахунки за нарахованими доходами	ведеться облік нарахованих дивідендів, відсотків, роялті тощо, які підлягають отриманню
374	Розрахунки за претензіями	ведеться облік розрахунків за претензіями, які пред'явлені постачальникам, підрядникам, транспортним та іншим організаціям, а також за пред'явленими їм та визнаними штрафами, пенею, неустойками
375	Розрахунки за відшкодуванням завданих збитків	ведеться облік розрахунків за відшкодуванням підприємству завданих збитків у результаті нестач і втрат від псування цінностей, нестач та розкрадання грошових коштів, якщо винуватця виявлено
376	Розрахунки за позиками членам кредитних спілок	ведеться облік розрахунків за позиками членам кредитних спілок у кредитних спілках
377	Розрахунки з іншими дебіторами	ведеться облік розрахунків за іншими операціями, облік яких не відображається на інших субрахунках рахунку 37 "Розрахунки з різними дебіторами", зокрема розрахунки за операціями, пов'язаними із здійсненням спільної діяльності (без створення юридичної особи), усі види розрахунків з працівниками (крім розрахунків з оплати праці та з підзвітними особами), інші розрахунки
378	Розрахунки з державними цільовими фондами	ведеться облік розрахунків з державними цільовими фондами, зокрема розрахунків з тимчасової непрацездатності тощо
379	Розрахунки за операціями з деривативами	ведеться облік розрахунків за операціями з деривативами. В кінці місяця субрахунок закривається шляхом списання сальдо у кореспонденції з рахунком інших операційних доходів або інших витрат операційної діяльності

Через підзвітну особу підприємство розраховується з іншими суб'єктами за отримані активи, у разі якщо прямі розрахунки між господарюючими об'єктами з якихось причин неможливі або незручні. Іноді підприємство скеровує свого працівника у відрядження і з цією метою видає йому певну суму на проїзд і проживання у місцях призначення. Ці виплати, у межах встановлених норм і при їх документальному підтвердженні, враховуються у складі витрат. Гроші, що видаються підзвітній особі на відрядження або інші витрати, називаються авансом, тому що видаються вони зазвичай заздалегідь, до виконання завдання. Хоча іноді буває навпаки: працівник вирушає на свої особисті кошти, потім після документального підтвердження, підприємство йому ці витрати компенсує. У разі не підтвердження витрат документально і неповернення авансу до каси борг може утримуватись із заробітної плати підзвітної особи, яка ці гроші не повернула.

Аналітичний облік по рахунку 372 ведеться у розрізі підзвітних осіб, окремо по кожній сумі виданій під звіт.

При контролі за грошовими сумами, виданими під звіт, бухгалтер керується Положенням про ведення касових операцій в національній валюті в Україні, затвердженим Постановою Правління НБУ від 19.02.2001 р. № 72. Суми готівки, не повернені у визначені терміни, відображаються по кредиту рахунка 372 і дебету рахунка 661 «Розрахунки за заробітною платою» – якщо вони можуть бути утримані із заробітної плати працівника, або по дебету рахунка 375 «Розрахунки за відшкодування завданих збитків» – якщо вони не можуть бути утримані із заробітної плати.

Слід відмітити, що інформація про залишки за субрахунком 372 «Розрахунки з підзвітними особами» в обліку відображається розгорнуто: дебетове сальдо – в складі оборотних активів, кредитове сальдо – в складі зобов'язань балансу підприємства.

На субрахунку 373 «Розрахунки за нарахованими доходами» здійснюється облік нарахованих дивідендів, відсотків, роялті тощо, які підлягають отриманню. Заборгованість за платежами з роялті визнається з

дотриманням принципу нарахування згідно з економічним змістом укладеної угоди. В свою чергу, нарахування дивідендів здійснюється на дату прийняття загальними зборами рішення щодо виплати дивідендів в сумі, яка є пропорційною до розміру частки вкладника у статутному капіталі об'єкта інвестування.

При придбанні матеріальних ресурсів підприємство може виявити порушення постачальником взаємних договірних умов: щодо постачання матеріальних ресурсів не в повному обсязі, невідповідність цін, несвоєчасність поставки ресурсів тощо. при цьому суб'єкт господарювання, права якого порушені, може оформити письмову претензію до свого контрагента. Претензія – це вимога одного суб'єкта господарювання (кредитора) до іншого (боржника) про добровільну сплату боргу, відшкодування збитків, сплату штрафів та ін. у разі, якщо вимоги, зазначені у претензії не задоволені, підприємство може подати позов до суду. Підставою для відображення в обліку претензій є акти приймання вантажів, комерційні акти, акти взаємозвірки, рішення арбітражних судів та ін.

Субрахунок 374 «Розрахунки за претензіями» призначається для ведення обліку «розрахунків за претензіями, які пред'явлені постачальникам, підрядникам, транспортним та іншим організаціям, а також за пред'явленими їм та визнаними штрафами, пенею, недодержками».

Даний рахунок дебетується на суми претензій, пред'явлених:

– постачальникам, підрядникам і транспортним організаціям за виявленими невідповідностями цін і тарифів, обумовлених договорами, а також при виявленні арифметичних помилок;

– постачальникам і підрядниками внаслідок виявлених прихованих дефектів в процесі експлуатації поставлених (створених) ними по замовленню підприємству основних засобів;

– переробним підприємствам, які працюють на давальницьких умовах, за виявлені невідповідності якості стандартам, технічним умовам, за невідповідність виконаних об'ємів умовам договору;

- постачальникам і транспортним організаціям за нестачу вантажу в дорозі понад передбачених договором розмірів;
- за брак і простої, які виникли по вині постачальників або підрядників;
- кредитним організаціям, а також податковим органам і органам соціального страхування по сумах, неправомірно списаним з обліку в погашення боргу, або по неправомірно нарахованим в результаті перевірок сумам;
- по нарахованим штрафним санкціям поверх суми відшкодування збитків.

При цьому до нарахування приймаються лише суми претензій, визнаних платниками або присуджених судом.

Рахунок 374 кредитується на суми платежів, які поступили в погашення боргу, в кореспонденції з рахунками обліку грошових засобів чи інших активів, внесенням яких боржники погашають свої зобов'язання перед даним підприємством.

На субрахунку 375 «Розрахунки за відшкодуванням завданих збитків» здійснюється облік розрахунків за відшкодованими підприємству завданих збитків внаслідок втрат і нестач через псування цінностей, нестач та розкрадання грошових засобів у випадку, якщо винуватця знайдено.

Рахунок дебетується на суми відшкодувань винних осіб в кореспонденції з рахунками втрат від виробничого браку, нестач і псування цінностей або з рахунками обліку доходів по пред'явленим позовам, а кредитується на суми внесених платежів, на суми утримань з винних осіб, на суми списань при відмові у відшкодуванню у разі необґрунтованості позову в кореспонденції з рахунками грошових засобів, заробітної плати, втрат від нестач і псування цінностей.

Для ведення обліку розрахунків за позиками членам кредитних спілок в кредитних спілках призначається субрахунок 376 «Розрахунки за позиками членам кредитних спілок». За дебетом вказаного субрахунку показується утворення дебіторської заборгованості за позиками членам кредитних спілок, а

за кредитом – погашення такої заборгованості або її списання. Первинними документами, які підтверджують обороти на даному субрахунку є договори, видавкові касові ордери, платіжні відомості тощо.

Для обліку розрахунків за операціями, облік яких не відображається на інших субрахунках до рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами», призначено субрахунок 377 «Розрахунки з іншими дебіторами». На такому субрахунку можуть здійснюватися наступні розрахунки:

- 1) за операціями, які пов'язані із здійсненням спільної діяльності (без створення юридичної особи);
- 2) з персоналом (за винятком розрахунків з оплати праці та з підзвітними особами);
- 3) з приватизації цілісних майнових комплексів;
- 4) зі сплатою мита та митних зборів та ін.

Аналітичний облік за вищенаведеними операціями має здійснюватися за кожним дебітором, за видами дебіторської заборгованості, за термінами виникнення та погашення такої заборгованості.

До рахунка 37 «Розрахунки з різними дебіторами» відкриваються ще два субрахунки: 378 «Розрахунки з державними цільовими фондами» та 379 «Розрахунки за операціями з деривативами». На першому з них здійснюється обліковування розрахунків з державними цільовими фондами (наприклад, розрахунків з тимчасової непрацездатності), а на другому - розрахунків за операціями з деривативами.

Слід також відмітити, що при реалізації товарів в кредит, підприємство має ризик непогашення всієї дебіторської заборгованості, тому на підприємстві завжди є дебіторська заборгованість, щодо якої існують сумніви в її поверненні.

Сумнівний борг - це поточна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, послуги, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником. Сумнівні борги завищують реальний результат реалізації, тому згідно з принципом обачності підприємство повинно шукати можливі втрати від неповернення частини боргів покупцями в момент визнання доходу від

реалізації, а не в тому періоді, коли покупці не змогли оплатити товар. Виходячи з вище позначеного, дебіторська заборгованість повинна відображатися за чистою реалізаційною вартістю.

Чиста реалізаційна вартість дебіторської заборгованості - це сума поточної дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги, за мінусом резерву сумнівних боргів.

Для нарахування резерву сумнівних боргів використовується рахунок 38 "Резерв сумнівних боргів". Цей рахунок є контр-рахунком для рахунку 36.

За кредитом рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів" відображають створення резерву сумнівних боргів.

За дебетом рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів" відображають списання сумнівної заборгованості, списання безнадійних боргів.

Аналітичний облік на рахунку 38 ведеться в розрізі боржників чи за строком непогашення дебіторської заборгованості. Нарахування резерву сумнівних боргів за звітний період відобразатиметься в складі інших операційних витрат в кінці звітного періоду .

Для визначення чистої реалізаційної вартості дебіторської заборгованості в балансі необхідно сальдо рахунку 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками" зменшити на сальдо рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів".

При визнанні дебіторської заборгованості безнадійною, тобто такою, щодо якої існує впевненість в її неповерненні або за якою минув строк позовної давності, вона буде списана за рахунок нарахованого резерву сумнівних боргів.

Фактична сума списання безнадійних боргів рідко збігається з розрахунковим резервом сумнівних боргів. Якщо сума безнадійних боргів, які списуються менше ніж сума нарахованого резерву, то рахунок 38 буде мати кредитове сальдо на кінець звітного періоду. Якщо сума безнадійного боргу в поточному періоді більше ніж нарахований резерв, то частина безнадійного боргу, яка перевищує нарахований резерв списується за рахунок витрат поточного періоду.

Дебет 944 "Сумнівні та безнадійні борги"

Кредит 361 "Розрахунки з вітчизняними покупцями"

Сума списаної безнадійної дебіторської заборгованості повинна обліковуватися також на забалансовому рахунку 071 протягом не менше ніж 3 років з дати списання для спостереження за можливістю її стягнення у випадках зміни майнового стану боржника. Дебіторська заборгованість остаточно списується з рахунку 071 після надходження суми в порядку відшкодування або у зв'язку з закінченням строку обліку такої заборгованості.

5. Методика аудиту дебіторської заборгованості

Дебіторська заборгованість за продукцію (товари, роботи, послуги), та й інші види дебіторської заборгованості істотно погіршують фінансовий стан суб'єктів господарювання, оскільки така заборгованість є іммобілізацією грошових засобів, вилучення їх з господарського обороту, що приводить до зниження фінансового результату діяльності підприємства, оскільки прострочена дебіторська заборгованість, за якою минув термін позовної давності, підлягає віднесенню на витрати підприємства.

На першому етапі аудиторської перевірки дебіторської заборгованості здійснюється розрахунок гранично допустимої величини дебіторської заборгованості, тобто такого обсягу дебіторської заборгованості, який не веде підприємство до погіршення його фінансового стану.

Аудитор повинен перевірити первинні документи, які підтверджують виникнення дебіторської заборгованості: договори, накладні, рахунки-фактури, касові та банківські документи, векселі. Обов'язковій перевірці підлягають всі розрахункові документи, які відносяться до дебіторської заборгованості, яка перевищує гранично допустимий рівень. Вважаємо, що за всіма іншими розрахунковими документами також потрібно провести контрольну перевірку, проте лише за методом випадкового відбору. Величина такого відбору не повинна бути меншою за 10%, що забезпечить зменшення похибки вибірки.

У процесі перевірки реальності сум дебіторської заборгованості важливо детально перевірити (усі або вибірково) наявні первинні документи, які

підтверджують виникнення дебіторської заборгованості, що викликає сумніви. Доцільно також перевірити законність розрахункових операцій.

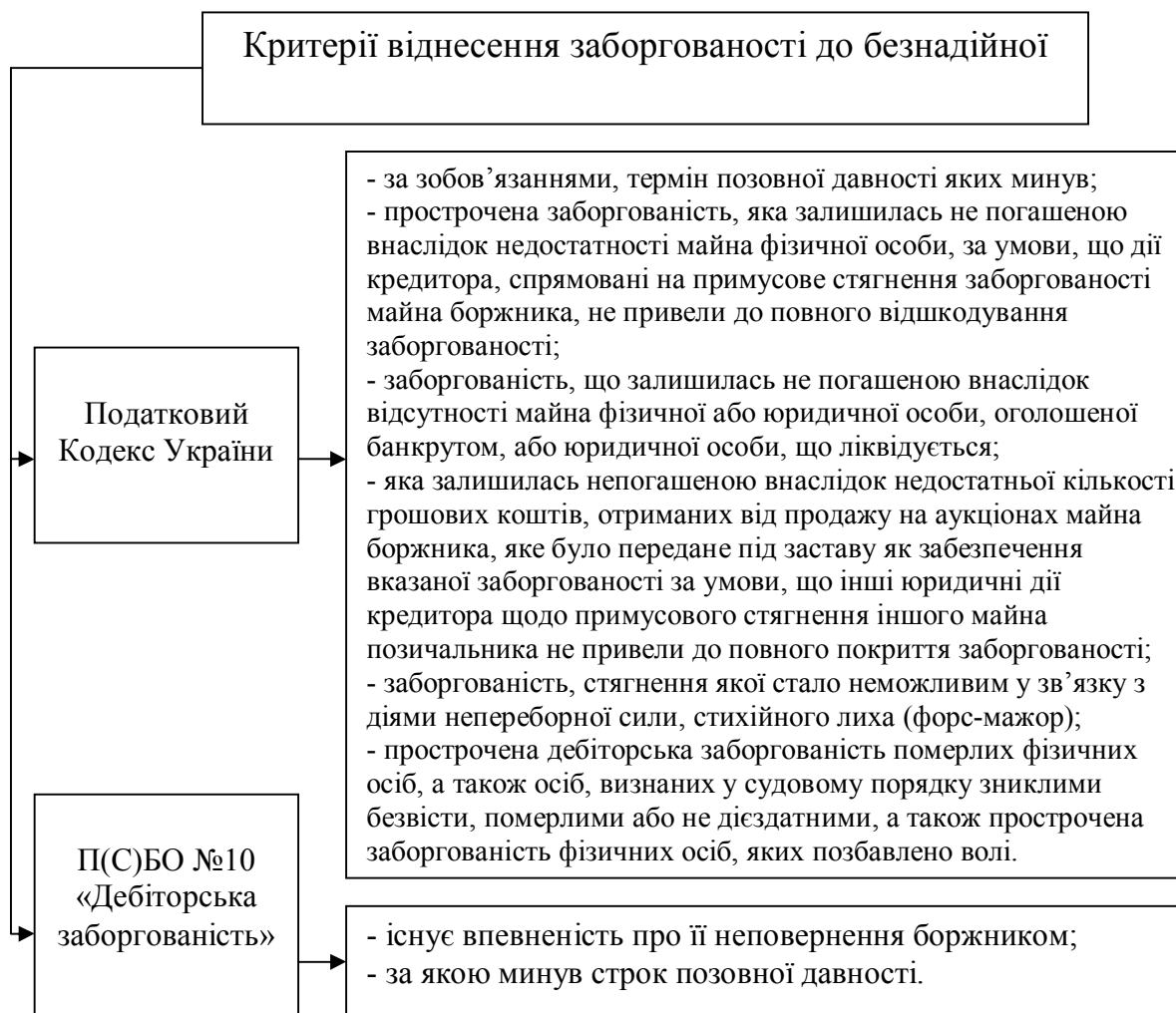
Також при аудиті дебіторської заборгованістю проводиться аналіз за її видами, термінами виникнення, величиною та дебіторами. У процесі аналізу визначається структура загального обсягу дебіторської заборгованості в розрізі контрагентів, інтервалів у днях, наприклад, питома вага дебіторської заборгованості терміном до 10 днів, від 10 до 20 днів, від 20 до 30 днів і так далі.

При цьому визначаються та аналізуються причини, що зумовили виникнення безнадійної дебіторської заборгованості та спричинили неефективне використання оборотного капіталу підприємства. Слід відмітити, що податковий та бухгалтерський облік безнадійної дебіторської заборгованості відрізняється, що пов'язано з регулюванням такої заборгованості різними документами: в податковому обліку – Податковим кодексом України; в бухгалтерському обліку – П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» (рис. 6).

Якщо термін заборгованості з реалізації починає зростати, а розподіл дебіторської заборгованості за термінами погашення свідчить про збільшення питомої ваги простроченої дебіторської заборгованості, то підприємству потрібно ставити питання про перегляд своєї кредитної політики. В іншому випадку підприємство ризикує втратити власну платоспроможність.

Наступним етапом є розподіл сум дебіторської заборгованості на нормальну (або, іншими словами, оптимальну), сумнівну, прострочену і безнадійну. Для кожного з цих видів дебіторської заборгованості здійснюється перевірка реальності їхніх сум. Реальність кожної суми дебіторської заборгованості має бути підтверджена як первинними документами, так і актами звірок взаємних розрахунків. У зв'язку з цим підприємства повинні проводити інвентаризацію усіх своїх розрахунків. Інвентаризація не повинна обмежуватися лише проведенням перед поданням річної бухгалтерської звітності, як цього вимагає законодавство. Вона повинна давати відповіді на такі питання: яка є сума неузгодженої дебіторської заборгованості, які суми

безнадійних боргів та сумнівної заборгованості, чи є такі суми заборгованості, за якими минув термін позовної давності. Підприємство за результатами інвентаризації повинно отримати інформацію про найменування та адреси дебіторів, суми їхніх заборгованостей, з якого часу та на підставі чого вони утворилися. Також потрібно з'ясувати, з вини яких посадових осіб виникла дебіторська заборгованість, за якими минув термін позовної давності, чи нема в цьому випадку зловживань.

Рис. 6. Критерії, що регламентують віднесення заборгованості до безнадійної в бухгалтерському та податковому законодавстві

Вивчення практики проведення інвентаризації дебіторської заборгованості на підприємствах (в тому числі сільськогосподарських) виявило недосконалість документального забезпечення цієї ділянки інвентаризаційної роботи, що необхідно врахувати аудиторі при проведенні аудиторської

перевірки дебіторської заборгованості. Нині затверджено дві форми документів для відображення наслідків інвентаризації розрахункових операцій – Акт звіряння розрахунків і Акт інвентаризації розрахунків. Погоджуємось з думкою В.В. Чудовець, що ці документи не мають повного узгодження між собою, а їхня інформація подається не систематизовано. До недоліків даних документів науковець віднесла:

- Акт звіряння розрахунків не має повної інформації про підприємства, які виступають дебіторами, дату, на яку проводиться зіставлення розрахунків;

- існуюча форма Акту звіряння розрахунків містить тільки можливість підтвердження дебіторської заборгованості. Таким чином, може виникнути ситуація, коли зіставлення і підтвердження кредиторської заборгованості залежить лише від підприємств-кредиторів;

- Акт інвентаризації розрахунків не дає можливості одразу отримати інформацію про дебіторів, з якими є неузгоджені суми заборгованості. Для цього необхідно знову повертатися до актів звіряння та здійснювати їх аналіз;

- неможливо встановити з Акту інвентаризації розрахунків та Довідки до нього, з якими саме дебіторами існує заборгованість, за якою минув термін позовної давності. А ця інформація є дуже важливою, оскільки є суттєвими наслідки для підприємства у випадку прострочення термінів позовної давності за такою заборгованістю;

- Довідка до Акту інвентаризації розрахунків зводить по суті до зведеного документу за дебіторською та кредиторською заборгованостями, своєрідного реєстру дебіторів і кредиторів підприємства.

Аудитору при перевірці Актів звіряння розрахунків та Актів інвентаризації розрахунків необхідно врахувати вищенаведені недоліки.

Для отримання повної інформації щодо реального стану сумнівної дебіторської заборгованості аудитору потрібно самостійно проводити звірку сум дебіторської заборгованості з підприємствами-боржниками. Погоджуємось з думкою О.В. Добровольської, що підприємство обов'язково повинно застосовувати політику погашення простроченої дебіторської заборгованості,

хоча інколи така процедура може бути неприємною для підприємства зі сторони вартісної та моральної, адже дебітори не оцінюють позитивно передачу справи про їхні заборгованості факторинговій компанії (відділу банку) або інші більш суворій установі, яка буде проводити стягнення дебіторської заборгованості. Тому такі процедури потрібно здійснювати після виконання певних дій: надсилання дебітору листа з попередженням про примусове стягнення суми заборгованості або передача усного попередження різними засобами.

Таким чином, перевірка наявності дебіторської заборгованості проводиться такими способами:

- шляхом зустрічної перевірки (це аудиторська процедура, пов'язана із запитом і підтвердженням);
- шляхом інвентаризації дебіторської заборгованості;
- за допомогою перевірки первинних документів, фактичної відсутності реалізованих активів (продукції) тощо, що були причиною утворення дебіторської заборгованості.

Багато уваги аудитору слід приділити оцінці правильності відображення дебіторської заборгованості в обліку. При вивченні такого питання основна увага звертається на наявність відповідних договорів між підприємством та покупцем (замовником чи іншим дебітором), правильність відображення в синтетичному обліку дебіторської заборгованості, правильність ведення аналітичного обліку такої заборгованості, правильність формування статей фінансової звітності, які розкривають інформацію про дебіторську заборгованість. Під час вивчення облікових реєстрів уточнюється відповідність залишку за рахунками 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи», 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», 37 «Розрахунки з різними дебіторами» залишку, відображеного у Головній книзі, залишкам аналітичного обліку в журналі 3 та відомостям до нього (журналу-ордеру 3 А с.-г., 3 Б с.-г. та відомостям до них). Результати перевірки аудитор повинен відобразити у робочому документі (табл.).

Таблиця 4

Відомість перевірки співставленості даних реєстрів з обліку дебіторської заборгованості та Головної книги за рахунками 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи», 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», 37 «Розрахунки з різними дебіторами»

№ з/п	Зміст господарської операції	Згідно бухгалтерського обліку						За даними аудиторської перевірки, сума, грн.	Відхилення	
		за даними журналу №3			за даними Головної книги				згідно з журналом № 3	Згідно з Головною книгою
		Дт	Кт	Сума, грн.	Дт	Кт	Сума, грн.			

Далі аудитор значну увагу повинен приділити перевірці правильності нарахування резерву сумнівних боргів. Згідно з П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги повинна відображатись у балансі за чистою реалізаційною вартістю, тобто за реальною сумою заборгованості, які суб'єкт господарювання може реально отримати. Аудитору слід пам'ятати, що згідно з П(С)БО 10 величина резерву сумнівних боргів може визначатися або за застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості, або з використанням коефіцієнта сумнівності, який розраховується за одним з наведених у цьому стандарті способом (класифікації такої заборгованості за термінами її непогашення; визначення у чистому доході питомої ваги безнадійної заборгованості; визначення середньої питомої ваги списаної дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні роки [24].

Досліджуване підприємство, порушуючи методику обліку, передбачену П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», не визначає резерву сумнівних боргів та показує дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги за первісною вартістю, чим завищує свої активи.

При аудиту заборгованості за товари, роботи, послуги також необхідно

врахувати надані покупцям знижки, а також наявні повернення покупцями раніше придбаної продукції (робіт, послуг).

Щодо аудиту розрахунків з підзвітними особами, то тут необхідно здійснити перевірку дотримання в бухгалтерському обліку методичних засад формування інформації про витрати підзвітних осіб, а також розкриття інформації про них у фінансовій звітності. При цьому аудитор повинен приділити значну увагу стану внутрішнього контролю на підприємстві, який може надавати інформацію про те, що несумісні обов'язки розподілені між працівниками; всі операції за розрахунками з підзвітними особами контролюються належним чином; всі операції з підзвітними особами відповідним чином відображаються в обліку. Основними порушеннями в обліку розрахунків з підзвітними особами можуть бути:

- помилки при оформленні первинних документів щодо розрахунків з підзвітними особами;
- видача коштів працівникам, які не відзвітувалися про попередньо отримані суми коштів;
- помилки при відображенні кореспонденції рахунків;
- несвоєчасне подання звітів підзвітними особами;
- використання коштів не по цільовому призначенню;
- порушення синтетичного та аналітичного обліку таких операцій

Наступним етапом аудиторської перевірки дебіторської заборгованості є перевірка правильності розрахунків за дебіторською заборгованістю. Поряд з перевіркою своєчасності надходження активів від дебітора в якості оплати заборгованості, слід встановити способи її оплати. У цьому випадку необхідно виявити, чи проводяться розрахунки готівкою, в безготівковій формі, вексями чи застосовуються бартерні операції і розрахунки іншими товарно-матеріальними цінностями. Якщо на підприємстві практикується проведення розрахунків вексями, то аудиторіві необхідно звернути увагу на аналітичний та синтетичний облік за рахунком 34 «Короткострокові векселі одержані», що дасть змогу одержання інформації щодо дебіторської заборгованості за

виданими векселями, термін оплати яких не настав, і за векселями із протермінованою сплатою.

Наступним кроком аудитора є зіставлення даних Головної книги з даними фінансової звітності. Більшість інформації про дебіторську заборгованість знаходиться в розділі 2 активу Балансу (Звіту про фінансовий стан) «Оборотні активи». Окрім того аудитор повинен перевірити, чи відображається належним чином інформація про дебіторську заборгованість у Примітках до річної фінансової звітності. Згідно з П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» у формі звітності № 5 повинна відобразитись така інформація про дебіторську заборгованість:

- список дебіторів та суми довготермінової дебіторської заборгованості.
- перелік дебіторів і суми дебіторської заборгованості пов'язаних сторін, з виділенням внутрішньогрупового сальдо такої заборгованості;
- метод нарахування величини резерву сумнівних боргів;
- залишок, утворення та використання у звітному періоді резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості;
- структура і суми статті Балансу (Звіту про фінансовий стан) «інша дебіторська заборгованість».
- величина поточної дебіторської заборгованості за продукцію (роботи, послуги) в розрізі її класифікації за термінами непогашення [31, с. 109].

Проведення аудиту дебіторської заборгованості за вищенаведеною схемою дозволить провести перевірку обґрунтованості відображення в обліку та фінансовій звітності такої заборгованості та її відповідність Положенням (стандартам) бухгалтерського обліку при оптимальних затратах робочого часу аудитора.

Висновки

Дослідивши економічну сутність дебіторської заборгованості, методика її обліку а також відображення інформації про дебіторську заборгованість у фінансовій звітності можна зробити такі висновки:

1. Дебіторська заборгованість – це матеріальні ресурси, не оплачені контрагентами, або готівка, що вилучена у підприємства. На нашу думку, наведене визначення відображає реальний стан дебіторської заборгованості. Однак, слід зазначити, що дебіторська заборгованість не може бути представлена адекватно реальному стану, бо може бути непогашеною повністю і в визначений термін, а резервування можливих втрат тим більше не відзначається точністю.

2. Поділ дебіторської заборгованості за вітчизняним досвідом орієнтується на жорстко регульовану економіку та не в повній мірі враховує вимоги ринкової економіки. Тому із розширенням міжнародних відносин і переходом на Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності під час вирішення питання щодо групування заборгованості потрібно враховувати досвід зарубіжних країн. Підприємству не доцільно класифікувати дебіторську заборгованість за всіма відомими класифікаційними ознаками, оскільки це вимагатиме значних затрат часу на їх формування. Необхідно вибрати ті критерії поділу, які необхідні конкретному підприємству для прийняття відповідних рішень.

3. Дебіторську заборгованість запропоновано поділяти за такими критеріями: 1) за видами статей балансу; 2) щодо ступені вірогідності погашення; 3) за термінами погашення; 4) за забезпеченістю гарантіями; 5) за можливістю здійснення контролю; 6) за ліквідністю; 7) за суб'єктами боргових відносин; 8) за можливістю планування; 9) за термінами утворення.

4. Дебіторська заборгованість за розрахунками з покупцями та замовниками виникає в результаті реалізації продукції (робіт, послуг). Розрахунковим взаємовідносинам між покупцем і продавцем, як правило, передують укладення договорів купівлі-продажу. На нашу думку, у договорах

необхідно обов'язково передбачати штрафні санкції за несвоєчасну сплату покупцем коштів за отримані продукцію (товари, роботи, послуги), які повинні компенсувати рівень знеціненості грошей у часі (тобто враховувати рівень інфляції). Такі умови сприятимуть, з одного боку, своєчасності оплати дебіторами вартості отриманої продукції (робіт чи послуг), а у разі несвоєчасності погашення заборгованості – компенсують підприємству-продавцю втрату можливості використання коштів, які акумульовані в дебіторській заборгованості, для цілей господарської діяльності підприємства.

5. Субрахунки до рахунка 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» необхідно розширити та виокремити такі з них: 361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями»; 362 «Розрахунки з іноземними покупцями»; 363 «Розрахунки з учасниками ПФГ»; 364 «Розрахунки за гарантійним забезпеченням»; 365 «Розрахунки за відстроченими платежами», 366 «Розрахунки за сумнівною заборгованістю покупців». На нововведеному субрахунку 365 «Розрахунки за відстроченими платежами» необхідно вести облік дебіторської заборгованості, за якою відстрочена сплата заборгованості для покупця. На субрахунку 366 «Розрахунки за сумнівною заборгованістю покупців» доцільно вести облік сум дебіторської заборгованості, щодо якої існує значний ризик несплати. До субрахунків 365 «Розрахунки за відстроченими платежами» та 366 «Розрахунки за сумнівною заборгованістю» необхідно відкривати аналітичні рахунки для відображення розрахунків з вітчизняними та іноземними покупцями.

6. Проведення аудиту дебіторської заборгованості за запропонованою схемою дозволить провести перевірку обґрунтованості відображення в обліку та фінансовій звітності такої заборгованості та її відповідність Положенням (стандартам) бухгалтерського обліку при оптимальних затратах робочого часу аудитора.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамовська В. С. Удосконалення обліку довгострокової дебіторської заборгованості, зумовлене сучасною економічною ситуацією / В. С. Адамовська, О. І. Сидорова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. - 2016. - Вип. 6(1). - С. 6-9.
2. Береза С. Л. Облік і контроль грошових активів та дебіторської заборгованості: теорія і практика / С. Л. Береза. – Житомир, 2002. – 188 с.
3. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / М.Д. Білик // Фінанси України. – 2003. – № 12. – С. 24–36.
4. Бланк И.А. Финансовый менеджмент : учеб. курс / И.А. Бланк. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 656 с.
5. Бондарчук Н. В. Теоретико-методичні основи бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості / Н. В. Бондарчук, Л. М. Васильєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. - 2016. - Вип. 16(1). - С. 135-138.
6. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручн. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. Ф. Ф. Бутинець. – 6-е вид., перероб. і доп. – Житомир: ПП «Рута». 2005. – 756 с.
7. Бухгалтерський словник / за ред. проф. Ф.Ф. Бутиця. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 224 с.
8. Ганусич В. О. Облік дебіторської заборгованості: управлінський та організаційний аспекти / В. О. Ганусич, І. В. Гурська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. - 2016. - Вип. 1(1). - С. 441-445.
9. Гуня В.О. Удосконалення класифікації дебіторської заборгованості та її відображення у фінансовій звітності підприємств / В.О. Гуня // Економічний простір. – 2008. – № 19. – С. 124–131.
10. Єдинак Т.С. Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах фінансово-економічної кризи / Т.С. Єдинак // Держава та

регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2009. – № 3. – С. 54-57.

11. Жарикова А. Проблеми обліку простроченої дебіторської заборгованості / А. Жарикова, В. Белозерцев // Економіст. - 2015. - № 12. - С. 52-55.

12. Закревська О. Ю. Проблеми бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості у торговельних підприємствах / О. Ю. Закревська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер. : Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. - 2015. - Вип. 1. - С. 143-155.

13. Зелікман В. Д. Напрями удосконалення обліку та внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості підприємств / В. Д. Зелікман, Ю. А. Соніна // Наука та прогрес транспорту. Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. - 2014. - № 4. - С. 37-42.

14. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій; затверджена Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291 [Текст] // Офіційний вісник України. – 1999. – №52. – С. 2606.

15. Кірейцев Г.Г. Фінансова звітність підприємств та її аналіз / Г.Г. Кірейцев. – К.: ЦУЛ, 2002. – 452 с.

16. Клименко О. М. Управління дебіторською заборгованістю / О.М.Клименко // Економіка: проблеми теорії і практики : зб. наук. праць. – Випуск 183. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2003. – С. 697-700.

17. Лишиленко О.В. Бухгалтерський облік: підручник / О.В. Лишиленко; 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 560 с.

18. Лігоненко Л.О. Управління дебіторською заборгованістю підприємства: навч. посіб. / Лігоненко Л.О., Новікова Н.М. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 275 с.

19. Лубенченко О. Е. Особливості аудиторської перевірки дебіторської і кредиторської заборгованості, яка обліковується за міжнародними стандартами / О. Е. Лубенченко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія :

Економіка. - 2016. - Вип. 1(1). - С. 464-468.

20. Матицина Н. Основні засади регулювання розрахункових відносин через управління дебіторською заборгованістю / Н. Матицина // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. - № 12. – С. 38-42.

21. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності: навч.-довідн. посібн. / [Ю.С. Цал-Цалко, Г.Г. Кірейцев, І.В. Луканьов та ін.]. – Житомир: ПП «Рута», 2011. – 707 с.

22. МСБО № 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

23. Очеретько Л. М. Формування обліково-інформаційного забезпечення управління дебіторською заборгованістю підприємства / Л. М. Очеретько, М. О. Кончева // Сталий розвиток економіки. - 2015. - № 2. - С. 221-226.

24. Положення стандарт бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 08.10.1999 р. № 237: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99>.

25. Рура О.В. Совершенствование классификации дебиторской задолженности / О.В. Рура, Ю.Л. Анохина // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Економіка і фінанси. 2012. - Вип. 130. — С. 210-215.

26. Садовська І.Б. Фінансовий облік: навч. посіб. / І.Б. Садовська, С.Г. Михалевич. – Луцьк: Навчально-видавничий відділ ЛНТУ, 2011. – 511 с.

27. Скоробогатова В.В. Методика бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості як складової змішаних активів / В.В. Скоробогатова // Сталий розвиток економіки. – 2012. – 7 (17). – С. 270-276.

28. Скоробогатова В.В. Складові змішаних активів та умови набуття ними ознак монетарності / В.В. Скоробогатова // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. - 2012. - № 2 (60). – С. 134-139.

29. Сурніна К. С. Удосконалення обліку дебіторської і кредиторської заборгованості промислових підприємств : автореф. дис. / К. С. Сурніна. –

Луганськ : Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 2002. – 19 с.

30. Таратута Л.В. Управління поточною дебіторською заборгованістю в умовах кризи / Л.В. Таратута // Сталий розвиток економіки. – 2011. - № 4. – С. 220-228.

31. Терещенко М. К. Деякі аспекти удосконалення обліку, аналізу і аудиту дебіторської заборгованості підприємства / М. К. Терещенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. - 2014. - № 1. - С. 107-113.

32. Тирінов А. В. Особливості визнання та облікової оцінки дебіторської заборгованості підприємства / А. В. Тирінов // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2016. - Вип. 5(2). - С. 114-120.

33. Черненко Л. В. Управління дебіторською заборгованістю в аграрних підприємствах : автореф. дис. / Л.В. Черненко. – Київ, 2008. – 15 с.

34. Чорнобривець М.М. Дебіторська заборгованість: сутність та причини виникнення / М.М. Чорнобривець // Європейські перспективи. – 2013. – № 10. – С. 181–185.

35. Шмигель О.Є. Місце бухгалтерської фінансової звітності в системі обґрунтування і прийняття рішень / О.Є. Шмигель // Інноваційна економіка. – 2010. - № 4. – С. 116-119.

36. Яременко Л. М. Формування обліково-аналітичної інформації в управлінні дебіторською заборгованістю підприємства / Л. М. Яременко // Економічний вісник університету. - 2017. - Вип. 32(1). - С. 123-129.